

Batalga'dan Çökelge'ye **Anadolu Ağızlarındaki *-alga/-elge*** **Ekine Dair**

Uwe Bläsing*

*Gülü seven dikenine katlanır,
Halk ağızlarını seven, halkın çenesine katlanır.*

Özet: Bu çalışmada Anadolu ağızlarında *-alga/-elge* eki vasıtasıyla fiilden türeyen birtakım isimler ele alınacak; bu ekin, Moğolcadaki *-lgA* kökensele ve Türkçedeki *-Ak* ekiyle anlamsal ilgisine ve bu eki alan fiillerin geniş zaman biçimlerinin geniş ünlüsünün *A* olmasına değinilerek Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasındaki dağılımı gösterilecektir.

Anahtar sözcükler: Anadolu ağızları, Biçim bilim, Türkçe *-AlgA*, Moğolca *-lgA* ekleri.

From *Batalga* to *Çökelge* **Remarks on the Suffix *-alga/-elge* in** **Anatolian Turkish Dialects**

Abstract: This paper deals with a number of lexems in Turkish dialects derived by the suffix *-alga/-elge*. It will be pointed out that the suffix etymologically is related to Mongolian *-lgA* and semantically close to Turkish *-Ak*. It is added to verbs having an *A* aorist. Concerning its spread the distribution in Anatolia and Azerbaijan will be emphasised.

Key words: Anatolian (Turkish) dialects, Morphology, Turkish *-AlgA*, Mongolian *-lgA* suffixes.

Anadolu ağızlarında *-alga/-elge* eki vasıtasıyla fiilden türeyen birtakım isimler bulunmaktadır. Tebliğin¹ başlığı olarak seçtiğim terimler tam bu tür fiil adını teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi biri *batmak*, diğeri *çökmek* fiilinden türemiştir. Anlamlarına baktığımızda ikisinin bu açıdan da birbirine çok benzer olduğunu görmekteyiz: ***batalga*** (Ankara; Kırşehir; Niğde; Malatya) ‘sazlık,

* Prof. Dr., Arya International University, Erevan - Leiden University, uweblaesing@gmail.com

¹ Bu çalışmayı Celal Bayar Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Orient Institut (İstanbul) ve Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi tarafından 26-27 Mayıs 2013 Manisa'da düzenlenen III. Türkiye Türkçesi Diyalektoloji Çalıştayı'nda tebliğ olarak sundum. Bu güzel ve verimli toplantıyı gerçekleştiren değerli iş arkadaşlarıma bu vesileyle tekrar teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık' ve **çökølge** (Eskişehir; Çorum; Ankara; Adana; İçel) 'bataklık, su kenarı, balçık'.

Fakat bu terimleri ve Anadolu'da kullanılan diğer biçimdeşleri ayrıntılı bir tarzda dikkatinize sunmadan önce *-alga/-elge* ekine yönelik bazı bilgilerin verilmesi faydalı olur. *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen* adlı eserde Claus Schönig (2000: 132-133), asıl biçimi *-lga/-lge* (bundan sonra *-lga*) olan Moğolca kökenli ekin Türk dillerine de girip orada *-(a)lga/-(e)lge* (bundan sonra *-Alga*) şeklinde birtakım fiillere eklenmiş bulunduğunu açıklamaktadır. Örnek olarak hem Türkçe hem de Türkmencede geçen *yatalga/yatalga* ('yatacak yer') türevinin yanı sıra Türkmence *çikalga* ('çıkış') ve *düşelge* ('dinlenme yeri') biçimlerini göstermektedir.

Aynı yazar, başka yerde (Schönig 2003: 417), Kuzey-Doğu Türk dillerindeki Moğolcadan morfolojik ödünçlemelerin birçoğunun Orta Asya ile Batı Kıpçak Türk dillerinde de tespit edilir olduğunu vurgulayıp, örnek olarak *-lga* ekini taşıyan, bu dillere ait birkaç fiil adı sıralamaktadır.

Moğolca *-lga* ekinin işleviyle ilgili olarak Juha Janhunen (2003: 11), Ana-Moğolcada çeşitli eylem adları (*nomina actionis*) oluşturan diğer eklerin çoğu² gibi **lga* ekinin de işlevliğinin sınırlı olduğunu ve bunun türevlerinin sözlükleştirmeye eğimli olduğunu bildirmektedir. Nicholas Poppe, *Grammar of Written Mongolian*'da (1974: 47) ekin işlevine dair maalesef pek elverişli bilgi vermediği için ("to form nouns designating process") Ulzı-Žargal Šoybonovič Dondukov tarafından hazırlanmış *Affiksál'noe slovoobrazovanie častej reči v burjatskom jazyke* adlı çalışmaya bakmamızın faydası olur. Zira Dondukov —Buryatça örneklerden hareketle— eylem türüne yönelik anlambilimsel bir yaklaşımda *-lga* ekiyle³ türeyen adları önce genel olarak dört temel gruba ayırmaktadır (1964: 33-34):⁴

- a) eylemin durumu (состояние действия), meselâ *amila-lga* 'nefes, solunum' ← *amila-* 'nefes almak';
- b) eylemin süreci (процесс действия), meselâ *bari-lga* 'kurma, inşa etme' ← *bari-* 'kurmak, inşa etmek';
- c) eylemin nesnesi (объект действия), meselâ *edi-lge* 'rüşvet' ← *edi-* 'yemek yemek, rüşvet almak';
- d) eylemin sonucu (результат действия), meselâ *aldarša-lga* 'popülerlik, şöhret' ← *aldarša-* 'popüler olmak, meşhur olmak'.

Sonra özel olarak şu ulamları eklemektedir:

2 Örneğin: **dAl, *lAng, *lItA, *li, *m, *mji, *mtA, *r*.

3 Buryatçadaki çeşitlemeler yelpazesi: *-lga/-lge/-lgo* (GBJa 1962: 53).

4 Bundan başka bkz.: Dondukov 1993: 54-55.

- e) Bazı fiillerden bu ek aracılığıyla bir durum veya duygu, bir kalite veya özellik (состояние или чувство, качество или свойство) ifade eden adlar oluşturulmaktadır; örneğin *obto-lgo* 'haset, kıskançlık' ← *obto-* 'kıskanmak, imrenmek, haset etmek' ve *gansaarda-lga* 'yalnızlık' ← *gansaarda-* 'yalnız olmak'.
- f) Nadir olarak bu ek günlük eşya adları (названия предметов обихода) da oluşturmaktadır, örneğin *unta-lga* '(bütün eşyasıyla birlikte) yatak (yeri)' ← *unta-* 'uyumak, yatmak'.

Bu sınıflandırma ve öncelikle gözden geçirilmiş örnekler, *-lga* ekiyle türemiş adların bayağı büyük bir anlam çeşitliliğine sahip olabileceğini göstermektedir.

Türk dillerine gelince... Moğolcadan ödünçlenme öğelerinin sayısı Moğol dil alanının hemen kıyısındaki Türk dillerinde ufuktakilerine nazaran umumi olarak daha yüksektir. Böylelikle *-lga* ekinin ödünçleme ögesi olarak kullanım sıklığının da uzun zaman Moğollarla komşu olarak yaşamış veya günümüzde de yaşamakta olan halkların dillerinde daha yüksek olması beklenmektedir. Görünürdeyse bu sadece Tuvaca için doğrudur.⁵ Zira Tuvacanın sözvarlığı tarandığında bu ekin işlek olduğunu ve dolayısıyla bununla üretilmiş türevlerin sayısının da oldukça yüksek olduğunu tespit etmekteyiz.⁶ Sözcük kökeni bakımından şu çeşitleri ayırmak mümkündür:

1. Bünyesinde *-lga* eki bulunan Moğolcadan dolaysız ödünçlemeler; örneğin TUVACA *üdelge* 'uğurlama; eşlik (etme)' (Ölmez 2007: 286b) = MOĞOLCA *üde-lge* ← *üde-* 'uğurlamak, eşlik etmek' (Lessing 1960: 995); 7
- 2a. *-lga* eki aracılığıyla Türkçe kökenli fiillerden türemiş adlar, meselâ Tuvaca *olurt-ulga*⁸ 'bitki dikimi, dikim zamanı' (TuvR 1968: 318b)

5 Valentin Ivanoviç Rassadin'in *Mongolo-burjatskie zaimstvovaniya v sibirskix tjurkskix jazykax* adındaki eserinde (1980) konumuza giren şu verileri bulmaktayız: Altay-Türkçesi (s. 24) *tayılga* 'kurban, kurbanlık; kurban edilen hayvanın derisini kullanma' (= Moğolca *tayılga* ← *tayi-* 'kurban etmek'), *çaçılga* 'serpinti' (artı: Teleutça, Kırım Tatarcası *çaçılğı* 'göğün kuzey, doğu, güney, batı yönlerinin muhtelif tanrıları için serpilerek yapılan bir kurban töreni', Şorca *şazılğı* 'bir tanrının şerefine içki dökülmesi, serpilmesi'; Ramstedt 1976: 423b = Mo. *çaçılga* ← *çaçu-* 'serpmek'), *kaalga* 'yurt çadırının (iki parçalı ağaç) kapısı' (ve Hakaşça (Rassadin 1980: 11) *qaalga* 'kapı' = Mo. *qayılga* ← *qaya-* 'kapamak'), *bodolga/o* 'maksat; vazife; sorun' (= Mo. *bodılga* ← *bodu-* 'hesap tutmak, düşünmek'), *tarılga* 'büyük bir düğme; şamanın tören giysisinin arka tarafında bulunan güneş ve ayı tasvir eden büyük metal levha' (Mo. *darılga* ← *daru-* 'basamak') ve (a.y. 26) *janılga* 'yankı' (← Altayca *jan-* 'geri gelmek'), Tofaca (a.y. 57) *tahalga* 'bölme' (= Buryatça *tahalga*, Mo. *tasılga* 'bölüm, bölme'), v.s.

6 Fakat bu noktada aldanmamak gerekir. Çünkü ekin işlekliliği doğal değildir. Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan azınlık halklarının Rus hakimiyeti altındaki Sovyetleştirilmesi sürecinde Tuvacanın yazı dili standartları yükseltilmesinde *-lga* eki uygun, elverişli bir türetme aracı olarak görünüp Rusçanın bazı morfolojik yapılarının (soyut adları oluşturan öğeler) taklidi için etkinleştirilmiştir. Tuvacaya yönelik Katanov'un abidevi *Opyt izsledovaniya urjanchajskago jazyka* (1903) adlı eseri gibi Sovyetler öncesi çalışmalarında böylesi bir ekten bahsedilmemektedir. Tuvacada günlük konuşma dilinde *-lga* türevleri bugüne dek pek bir rol oynamamaktadır.

7 *Üdelge* türevinin yanı sıra Moğolca *üde-* fiili de Tuvacaya ödünçlenmiştir: *üdeer/üde-* 'iletmek, aktarmak, geçirmek; eşlik etmek, yolcu etmek, uğurlamak' (bkz. Ölmez ay.)

8 Ünlü sonrası (= temel) biçimi *-lga/-lge*, ünsüz sonrası biçimi (bağlantı ünlüsüyle) *-i.lgal-i.lge/-u.lgal-ü.lge* (bkz.

← *olurtur/olurt-* ‘dikmek, oturtmak’ = Eski Türkçe *olurt-* ‘oturtmak’ (Ölmez 2007: 225b; Clauson 1972: 151);

2b.-*lgA* eki aracılığıyla ödünçlenmeler esasında oluşturulmuş olan fiillerden türemiş adlar; örneğin TUVACA *elektrizid-ilge* ‘elektrikleştirme, elektrikleştirme’ ← *elektrizid-er/elektri-žit*⁹ ‘elektrikleştirmek, elektrikleştirmek’ ← *elektri* ‘elektrik’ (TuvR 1968: 611; Ölmez 2007: 155a) ← RUSÇA **elektri-*, krş. *električestvo* ‘elektrik’ vs.

Ekimizle alakalı terim ve biçimleri Türkçede bulmak üzere artık Anadolu’ya gidelim. Zira daha önce anladığımız gibi bu türetme stratejisi Tuvacanın dışındaki Türk dillerinde umumiyetle yöresel aşamayla sınırlı olarak çok nadir görülmektedir. Böylelikle, sanki taşra hayatına gizlenmişçesine, *-Alga* eki dil bilimcilerin gözlerinden kaçarak gramer ve el kitaplarına girmeyip ancak kısa notlarda bazen sahneye çıkmıştır. Bugün ise bunu ilk defa topluluk hâlinde kendisine özel bir etkinliğin sahnesinde göreceğiz.

basalga 1. (Çakalkuyusu–Adana) ‘sık ağaçlı yer’, (*Afşin* ve köyleri–Maraş) 2. ‘kuytu, ağaç gölgesi’ 3. ‘engin, alçak’: *Ahırın damını basalga yapmışın* (TTAS).¹⁰

batalga (Şabanözü–*Polatlı*, Solakuşağı–*Şereflikoçhisar*, *Şereflikoçhisar*, Küçükyozgat–Ankara; Sarılar–*Avanos*–Nevşehir, Temürlü–Kırşehir; *Bor*–Niğde; Malatya), **batalka** (*Göksun* ve köyleri–Maraş; Sızır–*Şarkışla*–Sivas; Cimşit–*Balâ*–Ankara; Aydınlıçadır–Ceyhan–Adana), **batılga** (*Mut* köyleri–İçel), **batılka** (İçel) ‘sazlık, bataklık, çayırarda kapalı küçük bataklık’,¹¹ **batalka** (Ankara) ‘bırakılmış, kullanılmayan yer’ ve **batarga** (Malatya) ‘ziyan olma, telef olma’ (TTAS).

biçelge (Bayburt, Selim–Kars) 1. ‘biçilecek yer’ 2. ‘çayır’ (TTAS).¹²

bitelge 1. (Hacıhamzalı, Gülek–*Tarsus*–İçel; *Antakya*–Hatay) ‘verimli toprak’ 2. (Bahçeli–*Bor*–Niğde) ‘ekilmiş toprak’ 3. (Niğde; Çakallı–Adana) ‘ürün verme kuvveti’¹³ 4. (Adana) ‘bitki’ 5. (Sarıyer–İstanbul; Lohan–Gaziantep;

Isxakov & Pal’mbax 1961: 166-167).

9 *-zi-t-* vs. (bkz.: Isxakov & Pal’mbax 1961: 266-267).

10 Anlam açısından çok benzer birkaç türev: **basalgan** (*Göksun* ve köyleri–Maraş) ‘havası bunaltıcı, sıkıcı yer’: *Ahmet’in evi basalgandır*; **baskın** (*Afşin*, *Elbistan*–Maraş; Uğurlu, Mençek–*Ermenek*–Konya), **basılı** (*Gürün*–Sivas), **basırık** (Yusufoğlu–*Göhlhisar*–Burdur) ‘havasız, basık yer’ (TTAS) ve yazı diline ait olan **basık** ‘çok yüksek olmayan, alçak’ (GTS).

11 Eş anlamlı türevler: **batalaç**, **batalak**, **batalgan**, **batılgan**, **batılganlık**, **batılkan**, **batırğan**, **batlak** ve (?) **butalga** ‘sazlık, bataklık, çayırarda kapalı küçük bataklık’ (TTAS).

12 Anlamsalca yakın: **biçenek** (Gümüşhane; Erkinis–*Yusufoğlu*, Çavdarlı–*Şavşat*–Artvin; Taşlıçay–*Diyadin*–Kars; *Erciş*–Van) ‘otlak’ (TTAS).

13 Bu anlamsal yelpazeden hareketle **bitelge** biçimi, Osmanlıca *kanve-i inbiatiye* (‘toprağın bitki yetiştirme gücü’) teriminin yerine geçmek üzere uygun görülüp dil yenileştirme sürecinde yöresellikten yazı diline kabul edilmiştir. 1963 senesinde yayımlanan *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*’nda bulunmaktadır (bkz. *BTS*). Bunun yanı sıra *verimli* ile anlamdaş olan **bitik** türevi de, daha çok taşra diline ait olmakla birlikte, yazı dili standardına yükseltildiğini *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS)’ten öğrenmekteyiz. Yaygınlığı şu kayıt yerleri listesinden anlaşılmaktadır: *Bolvadin*–Afyon;

Maraş; *Mucur*–Kırşehir; Soysallı–*Develi*–Kayseri) ‘fayda, çıkar’, *biterge* (*Kilis*–Gaziantep; Maraş; *Bünyan*–Kayseri) ‘bitecek iş, ihtiyaç’ (*TTAS*).¹⁴

çekelge ~ *çekerge* (Niğde) ‘süre, mesafe, uzam’ (*TTAS*).

çimelge (İçel) ‘banyo, yıkanacak yer, yunak’ (*TTAS*).¹⁵

çökelge 1. (*Günyüzü*, *Sivrihisar*–Eskişehir; *Gökçam*–*Sungurlu*, *Farzant*–*Mecitözü*–Çorum; *Balâ*–Ankara; *Kadirli*–Adana; *Mersin*–İçel) ‘bataklık, su kenarı, balçık’ (*TTAS*),¹⁶ 2. (Karahacılı–Mersin) ‘çevresi kapalı, çukur yer’ (Tor 2004: 98a).¹⁷

Klaus Röhrborn, bu sözcüğü *çizge*, *yerleşke*, *yönetke* gibi -GA türetmeleri arasına koyup (2003: 69) böylelikle onun *çökel*- fiilinden (2003: 114) türediği düşüncesinde olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım anlamsal sebeplerden olası değildir. Zira çağdaş yazı dilinde ‘bir sıvının içinde erimiş olan katı bir madde bir ayırıcın yardımıyla sıvı dibine çökmek, teressüp etmek’ manasındaki *çökeltmek* kimya terminolojisine mahsus Yeni Türkçe bir sözcük sayılmaktadır (*GTS*). Ağızlarda geleneksel olarak geçen *çökeltmek* fiili ise ‘kaçmak, gidivermek, çekilmek’ ve ‘ayaklar üzerine oturmak, çömelmek’ gibi anlamlar taşımaktadır (*TTAS*).

dönelge 1. (Endel, Çardak–*Osmaniye*–Adana) ‘dönemeç’ 2. (Bügdüz–Çankırı) ‘hortum, kasırga’¹⁸ 3. (Yapıntı–*Mut*–İçel) ‘ev’ (galiba dönülecek yer olarak), *dönerge* 1. (Sivas; Akşehir–Konya) ‘çark’ 2. (Bahçeli–*Bor*–Niğde) ‘arabanın mazısı’ 3. (Niğde) ‘işleri çevirmek için elde bulunan anapara’ 4. (Çorum) ‘su çevirisi’ (*TTAS*).

AZERBAJCANCA *dönalgə* 1. (Bərdə, Kürdəmir, Şuşa) ‘sokağın, yolun ve sairinin dönen, bükülen yeri, dönemeç, sokağın köşesi; caddeden ayrılan küçük, dar sokak’: *dönəlgədə kəsdilər onun qabağın* (Kürdəmir) ‘dönemeçte/sokağın köşesinde onun önünü kestiler’, 2. (Bərdə, Şəmkir, Şuşa) ‘talih, kismet’: *Bayram kişinin dönəlgəsi dönüf, ildə bir qohumu ölör* (Şəmkir) ‘Bayram’ın

Senirkent, *Yalvaç*–İsparta; *Bucak*–Burdur; *Tavas*–Denizli; Manisa; *Susurluk*–Baltakesir; Kütahya; Bilecik; Eskişehir; İstanbul; *Safranbolu*–Zonguldak; *İnebolu*–Kastamonu; Çorum; *Afşin*–Maraş; *Antakya*–Hatay; *Pınarbaşı*, *İncesu*–Kayseri; *Bor*–Niğde; *Ermenek*, *Seydişehir*–Konya; Adana; *Anamur*–İçel; *Fethiye*–Muğla; *Lüleburgaz*–Kırklareli (*TTAS*).
14 ‘Fayda, çıkar, ihtiyaç’ manalarına gelince, bunlar da (bazen ‘beklenmedik zamanda’) ‘çıkıp yetişen’ şeyler gibi görmek mümkündür; krş. *bitmek* 1. ‘bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek’ 2. ‘beklenmedik zamanda ortaya çıkmak’ (*GTS*).

15 Eş anlamlı türevler: *çimecek*, *çimecik*, *çimek*, *çimetlik*, *çimişlik* (*TTAS*).

16 Bu anlam yelpazesi ile *çökelge* halk diline ait bir sözcük olarak *Güncel Türkçe Sözlük* (*GTS*)’te de geçmektedir. Benzeri daha yaygın olan eş anlamlısı *çökek* türevi için de geçerlidir; krş. 1. ‘bataklık, su kenarı, balçık’ (*Eğridir*–İsparta; Denizli; Eskişehir; *Kandıra*–Kocaeli; Bolu; *Akyazı*–Sakarya; İstanbul; Çorum; *Gebze*–Sinop; Çarşamba–Samsun; *Ezine*, *Merzifon*–Amasya; *Taşova*–Tokat; Gaziantep; Maraş; *Yıldızeli*–Sivas; Yozgat; *Pınarbaşı*–Kayseri; Adana; *Mersin*–İçel) 2. ‘çukur yer’ (*Acıpayam*–Denizli; *Düzce*–Bolu; *Adapazarı*–Sakarya; *Kurşunlu*–Çankırı; Samsun; Amasya; *Şiran*–Gümüşhane; *Yusuflü*, *Ardanuç*, *Şavşat*–Artvin; *Arpaçay*–Kars; Elazığ; *Davende*–Malatya; *Antakya*–Hatay; *Sorgun*–Yozgat; *Bor*–Niğde; *Ermenek*–Konya; *Fekə*–Adana; *Anamur*–İçel; Edirne) (bkz. *GTS*, *TTAS*).

17 Üstelik ‘Ağrı ili, Taşlıçay ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi’ nin de adı *Çökelge*’dir (*BTS*).

18 Anlamdaşlar olarak krş. *dönek* (*Yusuflü*–Artvin; Ankara; Kerkük), *döngə* (*İğdir*, *Arpaçay*–Kars) ‘dönemeç’ ve *döneğec* (İsparta) ‘hortum, kasırga’ (*TTAS*).

iyi talihi bozuldu, her yıl bir akrabası ölür' (*ADL* 1: 152b; *Azbr* 1: 832a).

dutalga (*Zile–Tokat*; *Turan–Kayseri*; *Bor–Niğde*; *Yozgat* ve çevresi), **dutalka** (*Amasya*; *Hartlap–Maraş*), **dutulga** (*Refahiye* çevresi–*Erzincan*), **tutalga** (*Amasya*; *Urfa*; *Antakya–Hatay*; *Hacıılyas–Koyulhisar–Sivas*, *Gürün–Sivas*; *Bahçeli–Bor–Niğde*), **tutalğa** (*Çorum*) **dutarga** (*Samsun*; *Gaziantep*; *Bünyan–Kayseri*) 'sara nöbeti, sara hastalığı, epilepsi', **dutalga** (*Yozgat* ve çevresi; *Bahçeli–Bor–Niğde*) 'öfke, kin, hiddet',¹⁹ **tutalga** (*İrişli–Sarıkamış–Kars*) 'sözde neden, bahane',²⁰ **tutarga** 1. (*Bursa*; *Nizip–Gaziantep*; *Gemerek–Sivas*) 'sinir hastalıkları nöbeti' 2. (*Urfa*) 'yol, neden, elverişli durum' 3. (*Niğde*) 'temelli ve düzenli durum, kararlılık': *Aklımın tutargası yok* 4. (*Karaptal–Samsun*) 'pay': *Benim şu tarlada dörtte bir tutargam var* (*TTAS*; Özturan 2009: 42b).

Tutalga'nın halk diline ait olan bir sözcük olduğunu ispatlayan maruf ilk kayıt *Terceme-yi Burhân-ı Kâfi* ' eserinde rastlanmıştır (*TBK* h. 1250/1834 basımına göre):

مشکنددن صکره بونک مشکی معتبردردیدلان هر دمان وزتنده آغراقدرکه اویقوده عارض اولور عریده عبدالله منه
و کابوس دیر لر و صرع معنا سنه درکه معر وف علتدر خلق بوکه طو نالغه و طو تارق دیر لر ماده مودیه دن اعضا ناک نشینی

604. sahifesi, satır 33-34

'[Farsça] *Naydulān*: merdümān vezninde ağırlıktır ki uykuda 'arız olur 'arabīde 'abdu 'l-cinne ve kâbūs derler ve şar'a ma'nāsınadır ki ma'rūf 'illetdir, halk buña tatalğa ve tatarık derler...' *(TarSöz* 2: 1278).

AZERBAJCANCA **tutalğa** 1. (*Ağcabədi*, *Bərdə*, *Şuşa*, *Tərtər*) 'esas, delil, belge': *Zəhranın əlində tutağası var, işə çıxmır* (*Bərdə*) 'Zehra'nın raporu var, işe gitmez; *Yunus kişi, sənin əlində bir tutağa varmı bu sözü maña deirsən* (*Ağcabədi*) 'Yunus, senin elinde bir delil var mı, bunu bana diyorsun', 2. (*Meğri*) 'nişanlı': *Qız irilənib, ama tutağası yoxdu* 'Kız büyümüş, ama nişanlısı yok' (*ADL* 2: 581-582).

TÜRKMENCE **tutalga** 1. 'tutulacak yer, tutamak' 2. 'sebepl, bahane, dayanak, koz' (*TkmTü* 1995: 638b): *Ol öz pikirini ayratyn yazsa, onda Serheñin elinde bir tutağa boljakdy.* (M. İbrahimov, *Ol Gün Geler*) 'Kendi fikrini ayrıntılı yazsaydı, o zaman Serhe'nin elinde bir dayanak olacaktı' (*TDS* 1962: 661a).

19 Eş anlamlı türevler: *dutalık*, *dutarak*, *dutu*, *tutak*, *tutalık*, *tutar*, *tutarak*, *tutarı*, *tutarık* 'sara' ve *dutalak*, *dutalık*, *dutarak* 'öfke, kin, hiddet' (*TTAS*).

20 Krş. *dutamak* (*Çivril–Denizli*; *Alaşehir–Manisa*;–Es.; *Kurşunlu–Çankırı*; *Zile–Tokat*; *Refahiye–Erzincan*;–*Gaziantep*; *Divriği–Sivas*; *Pınarbaşı–Kayseri*; *Bor–Niğde*; *Ermek–Konya*; *Mersin–İçel*) 'vesile, neden', *tutamak* (*Balıkesir*; *Eskişehir*; *Kandıra–Kocaeli*; *Akyazı–Sakarya*; *Kurşunlu–Çankırı*; *Ulubey–Ordu*; *Tirebolu–Giresun*; *Maçka* *Trabzon*; *Ardanuç–Artvin*; *Nizip–Gaziantep*; *Reyhanlı–Hatay*; *Koyulhisar*, *Gürün–Sivas*; *Pınarbaşı–Kayseri*; *Mucur–Kırşehir*; *Niğde*; *Lüleburgaz–Kırklareli*) 'neden, sebep' (*TTAS*).

düşelge (Niksar–Tokat; Bayburt–Selim–Kars; Hisarcık–Yayladağı–Hatay; Pınarbaşı köyleri–Kayseri; Osmaniye, Kadirli–Adana), **duşelge** (Antep), **düşerge** (Refahiye çevresi–Erzincan; Silvan–Diyarbakır; Aşudu–Darende–Malatya; Kilis–Gaziantep; Bünyan–Kayseri; Niğde), **düşirge** (Gaziantep) ‘pay, miras payı’, **tüşelge** (Bayburt–Selim–Kars) ‘pay’,²¹ **düşelge** (Gürün–Sivas) ‘ödev’, (Kozan–Adana) ‘sorumluluk, görev’, (Maraş–Merkez) ‘bir işi yapmanın ya da birine bir armağan vermenin zorunlu olduğu, ‘Bunu ben yapmalıyım’ denildiği durum’ (TTAS; Ölmez 2009: 314; Özturan 2009: 43a).²²

AZERBAJCANCA **düşalgə** 1. (~ **düşərgə**) ‘Geçici barınak yeri, konaklama yeri, kamp, yurt, menzil; köyden uzakta olan tarlalarda çalışan işçilerin yemek yemek ve dinlenmek için toplandıkları yer’: ..*İkinci düşəlgədə, gecə Mələk itdi (qaib oldu). Bir aydan sonra əmisi oğluna qoşulub qaçması xalq arasında söyləndi* (A. Divanbəyöglü) ‘İkinci konaklama yerinde, Melek geceleyin sıvıştı. Bir ay sonra amcasının oğluna kaçtığı halk arasında söylendi’, 2. (Şəki) ‘hediye’, **düşərgə** ‘eskiden düğünlerde damadın hamam bohçasını getiren adama verilen bir hediye’ (ADİL 1: 722-723; ADL 1: 159b).

TÜRKMENÇE **düşelge** 1. ‘durak, dinlenme yeri’ 2. ‘uzaktaki tarlalarda dinlenmek, yatmak için özel yapı, çardak’ 3. ‘iniş, bayır’ (TkmTü 1995: 183a): *Kalinin adyndaky kolhozyň meýdan düşelgesiniň ýanynda guralan körek arassalaýan maşynyň işleýşi talaba laýykdyr* («*Yaş Kommunist*» Gazeti) ‘Kalinin adındaki kolhozun tarla çardağı yanında kurulmuş olan çirçir makinesinin çalışması taleplere uygundur’ (TDS 1962: 280b).

ekelge 1. (Bor–Niğde; Höketçe–Saimbeyli–Adana) ‘ekin’, 2. (Bayburt–Selim, Selim–Kars) ‘ekilecek yerler, tarlalar’: *Köyümüzün ekelgesi bize yetmez oldu*, 3. (Solakuşağı–Şereflikoçhisar–Ankara; Sarılar–Avanos–Nevşehir; Bor–Niğde, Niğde; Karaman–Konya; Civanyaylağı–İçel), **ekilge** (Karakuyu–Adana), **ekerge** (Niğde; İçel) ‘ekilecek, ekilmeye elverişli yer, tarla’,²³ **ekilge** (Adana) ‘tohum’ (TTAS).

Bu sözcüğü Andreas Tietze de hedef alıp etimolojik sözlüğünde şu şekilde açıklamaktadır (2002: 700b):²⁴

ekelge ‘ziraat sahası, ekin’ < *ekel*- + fiilden çeşitli mânada isim yapan -ge eki... ve *ekel*- ‘büyüme, yetişme’ < *eke* + sıfat ve isimden

21 Bu anlamdan hareketle **düşelge** özel terim olarak ‘yıl sonunda yapılan sayışım sonucu ortaya çıkan değer fazlası’ için seçilip dil yenileştirme sürecinde yöresel aşamadan yazı diline sokulmuştur. Örneğin 1972 yılında çıkan *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*’nde geçmektedir (bkz.: BSTS).

22 Eş anlamlı türevler: **düşelik**, **düşerce**, **düşergeme**, **düşerlik** ‘pay, miras payı’; **düşerlik** ‘ödev’ (TTAS).

23 Eş anlamlı türev: **ekenek** ‘ekilecek, ekilmeye elverişli yer, tarla’ (TTAS).

24 Edebiyattan bir örnek: *Yürükler, malî durumlarının biraz sarsılmış olduğunu söylemektedirler. Sebepleri de ekelgelerin artması ve otlak hususunda gördükleri müşkülât olduğunu söylüyorlar* (Kemal Güngör, *Cenubi Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*; bkz. Tietze a.y.).

‘filân hale gelmek’ mânasında fiil yapan *-al-/el-* genişlemesi... ve *eke* ‘büyük, yetişkin, olgun’ < Eski Türkçe *eke* ‘abla’.

Şimdiye kadar *-Alga* ekine dair öğrendiklerimizden hareketle bu yaklaşımın hem anlamsal hem de biçimsel bakımdan reddedilmesi gerekir. Zirâ diğer sözcüklerin böylesi bir modele göre —yani **bat(a)-*, **çök(e)-* vs. + fiil yapan *-Al-* genişlemesi + isim yapan *-gA* öğelerinden oluşmuş birlikler olarak— açıklanması mümkün değildir. Anlam açısından da sözcük çekirdeğinin *ekel-* değil, fakat *ek-* fiilinin olması gerektiği bellidir.

gezelge (Adana) ‘gezinti yeri’ (TTAS).²⁵

göçelge (Kadirli–Adana) ‘göçülen yer’ (TTAS).²⁶

kanalga (Maraş; Kadirli–Adana) ‘inanç, kanı’: *Kardeşimin kanalgası tez olur* (TTAS).²⁷

sürelge 1. (Rumkuş–Karaisalı, Karatepeli–Adana; Tepeköy–Mersin–İçel) ‘ekilen toprak alanı, tarla’, 2. (Karakuzu–Tarsus–İçel) ‘sürülmüş tarla’, 3. (Ayvagediği–Mersin–İçel) ‘eskiden beri sürüp gelen’, (Niğde) **sürege** ‘süreklî’²⁸ (TTAS; Tor 2004: 337a).

yatalga (Sarayözü, Heniske–Amasya; Zile–Tokat) ‘yatak odası’ (Geceli–Sivrihisar–Eskişehir) ‘kış geceleri, konuğa verilen yatsı yemeği’ (TTAS).

AZERBAJCANCA **yatalqa** ‘uğrak yeri, yatak; geçici olarak kalınan, yaşanan yer’, [*İvan bəy:*] *Sənin evin olub qaçaqlar yatalqası* (N. Vəzirov) ‘Senin evin bir kaçaklar yatağı/yuvası oldu – dedi İvan bey’ (ADİL 4: 555b), **yatalğa** 1. (Bərdə, Şuşa, Tovuz) hayvanların gecelediği yer – *Bizim həyvanlar çınarın divin yatalğa eliyif* (Şuşa) ‘Bizim hayvanlarımız çınarın dibini yatma yeri edinmiş’, 2. (Tovuz) ‘karahumma, tifo hastalığı’: *Yatalğa, yatıxlıx bir şeydi* ‘Tifo hastalığı bulaşıcı şeydir’ (ADL 2: 625b).

TÜRKMENÇE **yatalga** 1. ‘yatılacak yer’ 2. ‘yatakhana’ (TkmTü 1995: 683a): *Ol institutyň umumy ýatalga jaýynda taýýarlanýar* (H. Ýsmaýylov, *Povestler*) ‘O enstitünün ortak yatakhanesinde hazırlanıyor’ (TDS 1962: 858a).

yönelge (Akseki–Antalya), **yünelge** (Sarıyer–İstanbul) ‘yön’ (TTAS).

Bu biçimi yorumlamanın iki yolu vardır. İlk bakışta *yönel-* fiilinden bir *-ge* türemesi gibi görünmektedir. Bu yorumlama doğruysa, *yönelge* sözcüğünü ‘rengârenk *-alga/-elge* topluluğu’ndan çıkartmalıdır. Fakat buna anlamdaş olan *yönek*, *yönelek* gibi türevler, kendilerinin yanı sıra *yönelge* biçiminin

25 Eş anlamlı türevler: *gezek*, *geze*, *gezelek*, *gezenek*, *gezim* (TTAS).

26 Bu biçim de halk dili terimi olarak *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS)’te gösterilmektedir. Andreas Tietze tarafından *göçelge* iç yüzü bilinmeyen bir sözcük olarak değerlendirilmiştir (2009: 167b). Anlamdaş: *göçek* (TTAS).

27 Eş anlamlı türev: *kanuk* (TTAS).

28 Eş anlamlı türevler: *süreke*, *süreklî* ‘ekilen toprak alanı, tarla’, *sürekelî*, *sürgelli* ‘süreklî’ (TTAS).

çekirdeğinin de *yön-* olduğunu önermektedir.²⁹ Çağdaş Türkçenin ne yazı dilinde ne de ağızlarında böylesi bir fiil ise yoktur. Bunu ancak 13. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinde bulabiliriz (Şeyyat Hamza, *Yusuf ve Zeliha* 4 [3a], 49.): *Siz varasız dümügesiz oyına / Korkkaram kim Yüsun'uma kurt yöne* (Taş 2010: 136; *TarSöz* 6: 4685).

AZERBAJCANCA *yönalgə* (İmişli) 'birinin sık sık uğradığı yer': *Ora mənim yönəlgəmdi* 'Orası benim tekrar ve tekrar gittiğim yer' (*ADL* 2: 636b).

Anadolu ağızlarından toplanan verilere dayanarak yukarıda çizdiğimiz tablonun değerlendirilmesine yönelik göze çarpan birtakım ilginç noktaları vurgulamak gerekmektedir.

*-Alga'*lı bu sözcüklerin gövdesi olan fiillere baktığımız zaman Türkçenin 'aksakallılar'ı arasında tör bir yer alan, torunları da çağdaş Türk dilleri âleminin hemen hemen her köşesinde yaşayan, CVC/(VC)³⁰ yapısından tek hecelik 17 kök tanımaktayız. Başka bir deyişle *-Alga* eki Türkçede sadece sonesi bir ünsüz olan tek heceli fiillere eklenmiş durumda tespit edilmektedir. Daha önce Tuvacada gördüğümüz gibi *-lga* çok heceli fiillere de eklenmiş bulunmaktadır. Dikkate değer başka bir nokta ekin ünsüz sonrası pozisyonundaki *-Alga* biçimidir. Moğolca *-lga'*dan hareketle bu pozisyonda beklenen biçim aslında *-(l)lga* olmalıdır; krş. TUVACA *boozadılga* 'döllenme' (← *boozat-* 'hamile bırakmak, gebe bırakmak'; bkz. Ölmez 2007: 98a); KIRGIZCA *tabılga* '(hediye, kazanç, ganimet gibi) elde edilmiş olan bir şey; bulma, keşif' vs. (← *tap-* 'bulmak'; *KrgR* 1965: 686b). Gerçekten de Anadolu fiil topluluğumuzdan bazıları standart olan *-Alga* biçiminin yanı sıra, nadir olsa da, *-llga* biçimini taşımaktadır: *batılga*, *batılka*, *ekilge* ve *dutulga*.³¹ *Dutulga*'nın Osmanlıcada da tespit edilmesinden hareketle *-llga* tipinin daha eski ve orijinal olması belki tahmin edilir, fakat daha çok böylesi referansın eksikliğine nazaran, bu fikrin delili olarak kesin bir şekilde gösterilemez. Sözcük gövdesiyle *-lga* ekinin arasındaki bağlantı ünlüsünün umumiyetle *-a/-e* olması için neden aradığında bütün bu fiillerin geniş zaman eki ünlüsünün de *a/e(r)* olduğu ortaya çıkmaktadır, yani:

<i>bas-</i>	<i>bas-ar</i>	<i>bas-a.lga</i>	<i>düş-</i>	<i>düş-er</i>	<i>düş-e.lge</i>
<i>bat-</i>	<i>bat-ar</i>	<i>bat-a.lga</i>	<i>ek-</i>	<i>ek-er</i>	<i>ek-e.lge</i>

29 *Yönek* ile *yönelek* biçimlerindeki *-ek* uzantısının addan ad türeten, benzetme ve küçültme işlevinde bulunan *-akl-ek* eki (Korkmaz 2003: 35) olarak yorumlanması burada akla yakın değildir. Bence *yönek* ve *yönelek*, fiilden ad türeten *-akl-ek* ve *-alaki/-elek* ekleriyle (Korkmaz 2003: 70, 72) oluşturulan biçimlerdir. Üstelik krş. Yeni Türkçe *yönerge* 'herhangi bir konuda tutulacak yol için üst makamlardan alt makamlara belli bir esasa dayanarak verilen buyruk, talimat, direktif' (*BTS*).

30 VC yapısındaki tek fiil *ek-*, diğerler hep CVC'lidir.

31 Biçimsel açıdan bu şekillerin edilgen fiilden *-ga* türemeleri olarak da değerlendirilmesi mümkündür (*batılmak* için bkz.: *TarSöz* 1: 456). Anlamsal bakımdan ise *-Alga* biçimlerinden farklı olmadıkları için (krş. *batalga*, *batılga* 'sazlık, bataklık'; *ekelge*, *ekilge* 'ekilecek yer'; *dutulga*, *dutulga* 'sara nöbeti') bunları *-llga* tipinin bir devamı olarak kabul etmekteyiz. Mark Kirchner (2001: 203) tarafından *-(l)lga* türemesi olarak gösterilen *oyulga* 'elle yapılan kalın, seyrek dikmiş' sözcüğü de aynı ışıktadır (*GTS*).

<i>biç-</i>	<i>biç-er</i>	<i>biç-e.lge</i>	<i>gez-</i>	<i>gez-er</i>	<i>gez-e.lge</i>
<i>bit-</i>	<i>bit-er</i>	<i>bit-e.lge</i>	<i>göç-</i>	<i>göç-er</i>	<i>göç-e.lge</i>
<i>çek-</i>	<i>çek-er</i>	<i>çek-e.lge</i>	<i>kan-</i>	<i>kan-ar</i>	<i>kan-a.lga</i>
<i>çim-</i>	<i>çim-er</i>	<i>çim-e.lge</i>	<i>sür-</i>	<i>sür-er</i>	<i>sür-e.lge</i>
<i>çök-</i>	<i>çök-er</i>	<i>çök-e.lge</i>	<i>yat-</i>	<i>yat-ar</i>	<i>yat-a.lga</i>
<i>dön-</i>	<i>dön-er</i>	<i>dön-e.lge</i>	<i>yön-</i>	<i>yön-er</i>	<i>yön-e.lge</i>
<i>dut-</i>	<i>dut-ar</i>	<i>dut-a.lga</i>			

Kimi terimlerde tespit edilen *-ArgA*'lı biçimler de büyük olasılıkla geniş zaman etkisinin ışığında görülmelidir (bkz. Schönig 2000: 155). Anlam bakımından *-Alga* ile *-ArgA* biçimleri çoğunlukla birbirine yakın veya denk gelmektedir:

<i>batalga</i> ‘sazlık’ vs.	<i>batarga</i> ‘ziyan olma’ vs.
<i>bitelge</i> ‘verimli’ vs.	<i>biterge</i> ‘ihtiyaç’ vs.
<i>çekelge</i> ‘süre mesafe’	<i>çekerge</i> a.m.
<i>dönelge</i> ‘dönemeç’ vs.	<i>dönerge</i> ‘çark’ vs.
<i>tutalga</i> ‘sınır hastalığı nöbeti’	<i>tutarga</i> a.m.
<i>düşelge</i> ‘pay, miras’	<i>düşerge</i> a.m.
<i>ekelge</i> ‘ekilecek yer’ vs.	<i>ekerge</i> a.m.
<i>sürelge</i> ‘eski den beri sürüp gelen’	<i>sürerge</i> ‘süreklî’

Yukarıdaki açıklamaları *-Alga*'lı biçimlerle anlamdaş olan türevleri dikkate alarak bir daha yokladığımız zaman onların en çok *-Ak* türevlerinin denkleri olduğunu anlamaktayız:

<i>basalga</i> ≠	[<i>basak</i>]	
<i>batalga</i> =	<i>batak</i>	‘bataklık, bataklık yeri’
<i>biçelge</i> ≠	[<i>biçek</i>]	
<i>bitelge</i> =	<i>bitek</i>	‘verimli toprak’ / ‘verimli’
<i>çekelge</i> ≠	[<i>çekkek</i>]	
<i>çimelge</i> =	<i>çimek</i>	‘banyo, yıkanacak yer, yunak’
<i>çökelge</i> =	<i>çökek</i>	‘bataklık, su kenarı, balçık’ ve ‘çukur yer’
<i>dönelge</i> =	<i>dönek</i>	‘dönemeç’
<i>d/tutalga</i> =	<i>tutak</i>	‘sara (nöbeti, hastalığı)’
<i>düşelge</i> ≠	[<i>düşek</i>]	
<i>ekelge</i> ≠	[<i>ekkek</i>]	
<i>gezelge</i> =	<i>gezek</i>	‘gezinti yeri’
<i>göçelge</i> =	<i>göçek</i>	‘göçülen yer’
<i>kanalga</i> ≠	[<i>kanak</i>]	
<i>sürelge</i> ≠	[<i>sürek</i>]	
<i>yatalga</i> =	<i>yatak</i>	‘yatacak yer’
<i>yönelge</i> =	<i>yönek</i>	‘yön’

Türkçedeki -Ak eki, Ana-Türkçeden miras kalan (-ğağ/-gek)³² ve bir dereceye kadar hâlâ işlek sayılabilen bir şekildir.³³ Böylelikle bununla türeyen ad ve sıfatların sayısı en eski zamanlardan beri oldukça yüksektir. Şekil bilgisine yönelik *Türkiye Türkçesi Grameri* adıyla bildiğimiz el kitabında Zeynep Korkmaz (2003: 70) ekin başlıca işlevlerini dört gruba ayırmaktadır. Buna göre -Ak:

- 1) “Genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yaparı gösteren (frequentative) sıfatlar türetir”;
- 2) “Bir işin yapıldığı yeri gösteren adlar türetir”;
- 3) “... bazı araç-gereç adları türetir”;
- 4) “Somut ve soyut adlar türetir”.

Zeynep Hanım'ın anlamsal sınıflandırma yaklaşımı Ulzı-Žargal Šoybonovič (Dondukov) Bey'inkinden biraz farklı olmakla beraber, Türkçe -Ak eki ile Moğolca -lgA (ve bundan Türkçe -AlGA) eki arasındaki anlamsal denklik oranının oldukça yüksek ve böylelikle işlevlerinin de aslında aynı olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu yüzden -lgA'nın Türk dillerine geldiği zaman bunlardaki -Ak paradigmasına karışmış olduğunun söylenmesi pek de yanlış olmayacaktır.

Yukarıdaki geçit törenine katılan, uzun zaman Anadolu topraklarında hizmet eden -AlGA rütbelilerinin yanı sıra bölüğe büyük olasılıkla “Ankara'dan” daha yeni gelen bir avuç dolusu Mehmetçik de vardır ... işte *çizelge*'den *dizelge*'ye:

çizelge 1. ‘çizgilerle bölümlere ayrılmış kâğıt, cetvel’ 2. ‘kadro, kademe, basamak ve derecelerin yer aldığı liste’ (GTS). Ne kadar “table”, “tableau” dolusu bir dünyada yaşadığımızın bir göstergesi, *BTS* ya *BSTS* sayfalarında *çizilge* sözcüğünü aradığımız zaman çıkan, özel sözlüklerden kaynaklı verilerdir. Matematikten bürokrasinin günlük rutin “batalgasına” ve aldanmaz hukuktan dipsiz kimyaya kadar .... hiç bir alandan ‘ilerideki kullanıma elverişli biçimde sıralanan sayısal bilgiler dizgesi’ (*Matematik Terimleri Sözlüğü*), ‘yapılacak işlemin özelliğine uygun bir düzende adı, soyadı, para ya da sayıyı kapsayan ayrıntılı kâğıt’ (*Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*), ‘gözlemleri incelenen değişkenin çeşitli değer ya da seçeneklerine göre dağıtarak döküme sokan dağılım alanı’ (*Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*), ‘cedvel’ (*Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü*), ‘birbiriyle ilgili verilerin toplu ve düzenli sunumu’ (*Kimya Terimleri Sözlüğü*) ve ‘her ögesi, hiçbir belirsizlik söz konusu olmadan bir ya da birkaç dizin sayısı ile belirtilebilen bir veri dizisi’ (*Bilişim Terimleri Sözlüğü*) gibi şeyler eksik olmaz.

32 Erdal (1991: 391-396).

33 Bu sebeple -Ak eki, dil yenileştirme hareketinde de günümüze dek önemli bir rol oynamaktadır (bkz.: Röhrborn 2003: 47).

dizelge ‘liste’ (*GTS*) yahut *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*’ne göre ‘birimleri bir ölçüt ya da dizgeye göre sıra düzeni içinde toplayan ya da dizgesiz olarak alt alta sıralayan dizim’ (= İngilizce *list*) (bkz. *BTS*). Sözcüğün doğum günü bilinmemektedir. Sadece bunun *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*’nün yayımlandığı 1981 senesinde yaşadığı kesindir. Kanımca Türkçeye geldiğini o zamanlar pek kimse fark etmemiş, beşikte yatan taptaze bir bebekmiş. Bu söz olmasaydı, Ömer Asım Aksoy da altı yıl sonra “Öğrencemiz Türkçe” adındaki bir yazıda *dizelge* başlıklı şu ilginç notu yazmazdı (1987):

“Rahmetli Besim Atalay, Divanü Lügat-it-Türk çevirisinin 4. cildine –‘indeks’i karşılamak üzere– ‘dizin’ adını verdi. O zamandan beri bilimsel yayınlarda ‘indeks’ yerine ‘dizin’ kullanılması yaygınlaştı. Ancak kimi yayınlarda indeks niteliğinde olmayan listelerin – söz gelimi yazım kılavuzunun sözcükler listesinin– de ‘dizin’ başlığı altında verildiği görülmektedir. Biz bu tür listelere ‘dizin’ denilmesini doğru bulmuyor, ‘dizelge’ denilmesini öneriyoruz. Dilimizde bu yapıda sözcükler vardır: Çizelge, genelge ve kimi bölgelerde kullanılan çökelge, konalga gibi”.

Bu satırlar, sanki Ömer Bey sözcüğü yeni icat etmiş gibi okunur. Var olduğundan haberdar olsaydı, bunu mutlaka herhangi bir şekilde zikredecekti. Ve, değerli dinleyicilerim, nesnel bakıldığında *dizelge* günümüze kadar çocuk odasındaki gölge varlığından çıkıp her türlü ‘liste’den dolu günlük hayatın diline muvazzaf olarak katılmamaktadır.

duralga ‘taşına dizgesinin çalışmasıyla, taşıtların durup yolcu ve yük indirip yüklemeleriyle ilgili her türlü kolaylıkların ve yapıların bulunduğu yer’ (İngilizce *terminal*). Sözcük 1980de yayımlanan *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*’nde geçmektedir (bkz. *BTS*).

Duralga türevinin tam eş anlamlısı olmamakla birlikte *durak* sözcüğünün yakın anlamlısı olarak gösterilmesi mümkündür: ‘tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların [yolcu indirip bindirmesi için] durmak zorunda olduğu veya durabileceği yer’ (*GTS*). Başka deyiş ile bir *durak* aslında özel bir *duralga* türüdür. Bu düşüncelerimi doğrulayan bir şahit olarak Azerbaycanca ile Türkmence emektarlarından **duralga** kardeşlerini çağırarak istiyorum:

AZERBAJCANCA **duralğa** (Kəlbəcər) ‘konaklama yeri, durak, menzil’ (*ADL* 1: 156a).

TÜRKMENÇE **duralga** 1. ‘durak, istasyon, iskele’: *Ol säher bilen turup, avtobus duralgasyna gönükdi* («*Edebiyat ve Sungat*» gazetesi) ‘Sabah erken kalkıp otobüs durağına doğru gitti’ 2. ‘vaat, söz, yemin’ (*TkmTü* 1995: 177a; *TDS* 1962: 272a).

genelge ‘yasa ve yönetmeliklerin uygulanmasında yol göstermek, herhangi bir

konuda aydınlatmak, dikkat çekmek üzere ilgililere gönderilen yazı, tamim, sirküler: *İki gün sonra yönetici bir genelge yayımladı* (Ç. Altan) (GTS) veya 1972de çıkan *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*'nde verilen bilgiye göre 1. 'çeşitli kişilere aynı konuda gönderilen yazılım, genelge' 2. 'tecimcilerin belirli özellikleri tanıtmak, bildirmek amacıyla gönderdikleri genelgeler' (İngilizce *circular*, Fransızca *circulaire*) (bkz. *BTS*).

Bu terim tamamen bir tüp bebeğine benzemektedir. İçyüzü, yani DNA yapısı belli değildir. Bu hususta elimizde olan etimolojik çalışmalara baş vurduğumuz zaman, piyasada tekeli sayılan Tietze (2009) ile Eren (1999) ne *genelge* ne de eserlerinde genellikle kullandıkları *genel* sözcüklerine madde başları arasında yer vermemişlerdir. Üstatlarca galiba sevilmeyen öksüzlere ait ilginç, faydalı malumatı ise Sevan Nişanyan vermektedir. Ondan meselâ sözcüklerin ikisinin ta 1935 senesinde yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda geçtiğini öğrenmekteyiz ve yapılarına yönelik olarak Sevan Bey şu modeli dikkate almaktadır:

(Fransızca "*général*... sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla" olmak üzere) Türkçe *gen/gen* 'geniş, bol' + (Yeni Türkçede "isimlerden (*sözel, yasal, yerel*), sıfatlardan (*ilkel, genel*) ve fiillerden (*doğal, sanal*) sıfat yapımı için serbestçe" kullanılan) -*al/-el* eki = *genel* + (Yeni Türkçede "fiillerden, adlardan (*duyurga, imge, simge*) ve sıfatlardan (*duyurga, genelge*) belirgin bir işlev gözetilmeksizin ad yapımında" kullanılan) -*ga/-ge* eki = *genelge*.

Hem yukarıdaki *yön-yönelge* sorununu hatırlayarak hem de Ömer Bey'in *dizelge* biçimi hakkındaki düşüncelerine dayanarak *genelge*'nin DNA'sını iki yaklaşım yolu göstererek şu şekilde yorumlamaktayım:

Yaklaşım A) *genj-* 'genişlemek' fiili + -*alga/-elge* eki = *genelge*! Bunun zayıf tarafı, böylesi bir fiil kökünün gerçekten var olduğu olası değildir.³⁴

Yaklaşım B) *genj/nel-* 'genişlemek' fiili + (fiilden ad türeten) -*ga/-ge* eki = *genelge*! Bu fiilin var olduğunu en başta ağızlardan (krş. *genelmek* (Çorum; Tokat; Trabzon) 'genişlemek'; Bkz. *TTAS*) sonra da Eski Anadolu Türkçesi biriki kaynaktan da öğrenmekteyiz (15. yy.; Tennuri: *Çü göçdü, kalmadı burada*

34 Fiil ile ilgili olarak Andreas Tietze şunu bildirmektedir (2009: 127b): "Eski Osmanlıca *genj-* 'genişlemek' J. Th. Zenker 1876 II, 786, A. Zajaczkowski 1937 II, 83 < *genj* sıfatının bir fiil kökü olabileceğine dair başka kaynaklarda bir delil bulamadık. Zajaczkowski'nin dayandığı metindeki kelime yanlış okunmuştur. Bir metinde geçen *genirken* kelimesi, bir tertip hatası değilse, ya *yen-* ya da *yeni-* (TK 1640) fiillerinden gelebilir: *Dimagın bir iştihanın ateşiyile yanarken, sinirlerin muâvemetsüz bir arzünün arkasından genirken, vücüdün diğer bir vücüdün incizâbiyle titirken, rûhu kaynaşarak hallolmak için başka bir rûha atılmak isterken hangi kuvvet seni şavletinden men' edebilir?* (H. R. Gürpınar 1341 s. 307)". Bundan doğan sorunların çözülme sırası burası değildir. Ama büyük olasılıkla Osmanlıcada geçen fiilin gövdesi *genj-* değil, *genj-* dir! Krş. Eski Anadolu Türkçesi (15. yy.) *gêni-* 'geniş olmak, genişlenmek': (Enfesü'l-Cevâhir) *kaçan ol nûr gönüle girse, ol gönül gêni-r açılır* ve (Tefsir-i Ebi'l-Leys Tercümesi) *kaçan ol nûr gönüle girse, ol gönül açılır gêni-r* (TarSöz 3: 1640) ← "*kê:ni-* (g-) Intrans. Den. V. fr. *kê:ni*; 'to e, or become, broad or wide'. The following modern forms seem rather to be survivals of **kê:ned-*; SE Türki *keñey-* BŞ 528: NC Kır., Kzx. *keñi-/keñey-*: SC Uzb. *keñay-*: NW Kk., Nog. *keñey-*: SW Tk. *gi:ne-lgi:nel-*... Osm. xv *gêni-* 'to become broad' ..." (Clouston 1972: 727).

şenlik, / Geneldi ol aralıkda ekinlik (TarSöz 3: 1640; Tietze 2009: 130a).

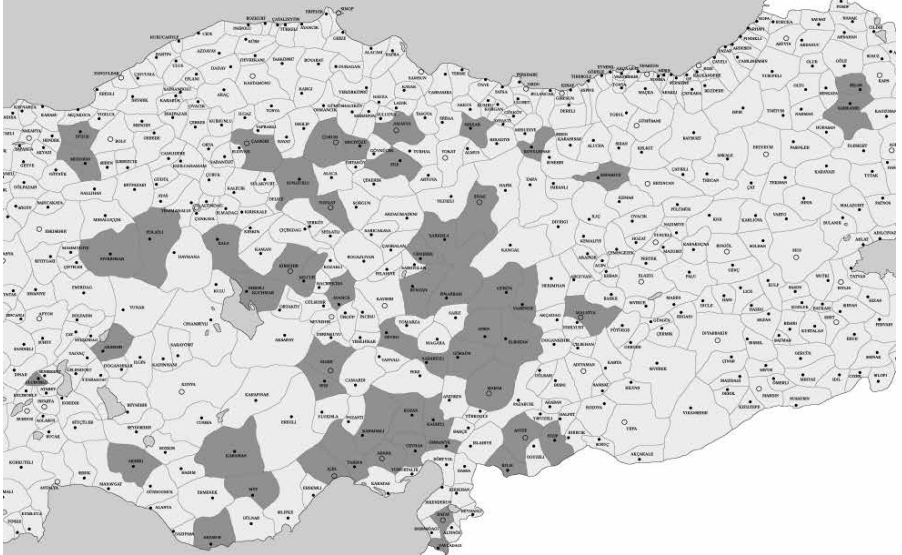
Bunlardan daha da farklı bir öneride Klaus Röhrborn (2003: 197) bulunmaktadır. Buna göre *genelge* orta hece yutumu (*haplology*) yoluyla *genelle-* fiilinin *-gA* türemesi, **genellege* biçiminden oluşmuştur. Fakat öyle olsaydı, *genelleme* yerine de **genelme* biçimi beklenirdi. Görünürde *.elle./alla.* ses grubu Türkçede orta hece yutumuna hiç uğramamaktadır.

Zeynep Korkmaz (2003: 78-79), fiilden ad türeten *-ga/-ge* ekinin açıklamasında “Kelime ve terim yapımında ekin özelliği ve hangi tür fiillere getirildiği göz önünde bulundurulmadığı için, bunlar arasında *çizelge* ‘çetvel’, *genelge* (< *genel*), *imge* ‘imaj’ (< *im*) gibi yanlış kuruluşlar da yer almıştır” görüşündedir. *İmge* biçimi için bu görüş kuşkusuz doğrudur. Diğer biçimler de Zeynep Hanım’ın çizdiği yapım modeline göre (**çizel-ge*, **genel-ge*) yanlış kuruluşlar olarak değerlendirilmelidir. Fakat *-alga/-elge* ekinde hareketle *çiz-elge*’nin kuruluşu hem biçimsel hem de anlamsal açıdan fevkalade düzgündür.

Genelge hakkındaysa son kararın verilmesi için aslında, biçimin mimarıyla konuşmak şarttır... Lakin bunun kim olduğunu bilmiyoruz.

Biçimlerimizin (yani “Mehmetçik” olmayanların) yayılımına geldiğinde buna önce Anadolu seviyesinde, sonra Oğuz Türkçesi dilleri aşamasında ışık tutmaya çalışacağız.

TTAS’deki verilerine dayanarak *-Alga* ekiyle türemiş sözcüklerin ağırlıklı kullanıldığı yerler bir haritaya geçirildiğinde şu olağanüstü ilginç resim ortaya çıkmaktadır:

-Alga türevlerinin başlıca kullandığı yerler

Azerbaycancada da bu türevler en başta ağızlarda geçerken Türkmencede bunların standart sözcüklerinin bir parçası olarak sayılması mümkündür. Bulabildiğim örnekler şunlardır:

adalga [a:dalga] 'terim, ad, isim' (*TkmTü* 1995: 21b; *TDS* 1962: 24a) < a:da:- (bkz. Clauson 1972: 42). Büyük olasılıkla bu sözcük yapaydır.

asalga 'askı' < as- 'asmak' (*TDS* 1962: 54b).

bukalga 'sığınak': *howpsuz bukalga* 'tehlikesiz/güvenli sığınak' < buk- 'gizle(n) mek, sakla(n)mak' (*TkmTü* 1995: 85b; *TDS* 1962: 112-113; Räsänen 1969: 83a).

çykalga 1. 'çıkış, çıkış kapısı': *jayyñ çykalgasy* 'evin dış kapısı' 2. 'bulunan çare, yol, çıkar yol', **çykalgasyz** 'çıkış yeri olmayan; çaresiz, çıkar yolu olmayan' < çyk- (*TkmTü* 1995: 119-120; *TDS* 1962: 758-759).

duralga 'durak, istasyon, iskele' vs. < dur- 'durmak' (*TkmTü* 1995: 176-177; *TDS* 1962: 272); yukarıya da bakınız.

düşelge 1. 'durak, dinlenme yeri, çardak' 2. 'iniş, bayır' < düş- 'düşmek, inmek' vs. (*TkmTü* 1995: 182-183; *TDS* 1962: 280-281); yukarıya da bakınız.

gaçalga 1. 'sığınak' 2. 'kaçamak yolu': *gaçalga gözle-* 'sığınak aramak, kaçamak yolu aramak' < gaç- 'kaçmak, kaçınmak' (*TkmTü* 1995: 216-217; *TDS* 1962: 157-158).

garbanalga 'çerez, hafif yemek', **garbanalgahana** 'çerezlenmek için küçük bir aşevi' < garban- 'azar azar yemek, çerezlenmek' (*TDS* 1962: 149a).

geçelge 'geçit': *demir ýol geçelgesi* 'demiryolu geçidi' < geç- 'geçmek, geçerek gitmek' (*TkmTü* 1995: 245-246; *TDS* 1962: 168-169).

girelge [gi:relge] 'giriş': *girelge bileti* 'giriş bileti' < gir- [gi:r-] 'girmek' (*TkmTü* 1995: 273; *TDS* 1962: 172b).

inelge [i:nelge] 1. 'inme, iniş' 2. 'iskele (tahtası)': *inelge bilen düş-* 'iskele (tahtası) ile inmek' < in- [i:n-] 'inmek' (*TkmTü* 1995: 377a, 379a; *TDS* 1962: 339-340).

okalga 'kitap okunan yer': *okalga zalı* 'okuma salonu' < oka- 'okumak' (*TkmTü* 1995: 484; *TDS* 1962: 484).

oñalga 'geçim' < oñ- 'onmak, gün görmek, yaşamak, davranmak, bir şeyle yetinmek, idare etmek' (*TDS* 1962: 488).

önelge [ö:nelge] 'yetişen, üretilen, ürün' < ön- [ö:n-] 'bitmek, yetişmek, ortaya çıkmak, büyümek' (*TkmTü* 1995: 504; *TDS* 1962: 505a).

ötelge 'geçit': *dag ötelgesi* 'dağ geçidi' < öt- 'geçmek' (*TkmTü* 1995: 508; *TDS* 1962: 508-509).

sowalga 1. '(harcanacak) para': *meniñ sowalgam gutardy* 'benim param bitti' 2.

- ‘yol ayrımı’ 3. ‘bahane’ < *sow-* 1. ‘harcayıp bitirmek, sarfetmek’ 2. ‘yoldan sapmak’ (*TkmTü* 1995: 584; *TDS* 1962: 600).
- sümelge** ‘delik, deşik’ < *süm-* ‘sokulmak, girmek, aradan geçmek’ (*TkmTü* 1995: 592b; *TDS* 1962: 618a).
- sypalga** ‘bahane, sebep, kaçamak’: *sypalga gözle-* ‘bahane aramak’ < *syp-* ‘kurtulmak, atlatmak, başından savmak’ (*TkmTü* 1995: 576-577; *TDS* 1962: 624).
- tutalga** 1. ‘tutulacak yer’ 2. ‘bahane, sebep, dayanak, koz’ < *tut-* ‘tutmak’ (*TkmTü* 1995: 638; *TDS* 1962: 661-662), yukarıya da bakınız.
- yapyşalga** 1. ‘korkuluk, tırabzan, tutulacak’ 2. ‘sığınma yeri’ < *yapyş-* ‘tutmak, sarılmak, yapışmak’ (*TDS* 1962: 852).
- yatalga** 1. ‘yatılacak yer’ 2. ‘yatakhane’ < *yat-* ‘yatmak, uyumak’ (*TkmTü* 1995: 682-683; *TDS* 1962: 858), yukarıya da bakınız.
- yörelge** 1. ‘yol’ 2. ‘adet, alışkı, gelenek’: *köne yörelgeni tut-* ‘eski gelenekleri uygulamak’ 3. ‘yön, yöntem, çizgi, yol’: *obahojalygy barasynda täze yörelge bellemek* ‘ziraat (aynen: *sel’sko xoşjastvo* ‘köy ekonomisi’) hakkında yeni yöntemler öğrenmek’ < *yöre-* ‘yürümek, gitmek, hareket etmek’ (*TkmTü* 1995: 708; *TDS* 1962: 351b).

Türkçeden farklı olarak Türkmencede CVC yapıları fiillerin yanı sıra *-(A)lga* eki³⁵ —çok seyrek olarak— hem çok heceli (*garban-*) hem de sonsesi bir ünlü olan (*oka-* gibi) gövdelere eklenmiş bulunmaktadır. Beklendiği gibi Türkmençe gramerlerinde de bu eke dair bilgi çok azdır. Larry Clark (1998: 525) iki örneğin verilmesi ve işlevine yönelik “forms nouns from vers to designate the place of an action” diyen bir açıklama ile yetinmektedir. *Grammatika turkmenskogo jazyka* da bu bakımdan daha zengin değildir (*GTKmJa* 1970: 126). Yani ekin işlek olmadığından ve sadece belirli birkaç fiille, sınırlı olarak kullanıldığından hiç bahsedilmemektedir.

Şimdiye kadar Azerbaycancada tespit ettiğim, araştırma çerçevemize uyan malzeme çok az olmakla birlikte bunu da bir harita şeklinde sunmak istiyorum. Orada şu yedi terim yer almaktadır:

- dönalga** 1. (Bərdə, Kürdəmir, Şuşa) ‘dönemeç, sokağın köşesi’ vs. 2. (Bərdə, Şəmkir, Şuşa) ‘talih, kısmet’ (*ADL* 1: 152b; *AzbR* 1: 832a); ayrıntılı bilgi için yukarıya bakınız.
- duralga** (Kəlbəcər) ‘konaklama yeri, durak, menzil’ (*ADL* 1: 156a); yukarıya da bakınız.
- düşalga** 1. ‘Geçici barınak yeri, konaklama yeri, kamp, yurt’ vs. 2. (Şəki) ‘hediye’

35 Yazı biçimi: *-(a)lga/(e)lge*, telafuzu: */(a)lga/(o)lgo/(e)lge/(ö)lgö*; bkz.: Clark 1998: 525.

(ADİL 1: 722-723; ADL 1: 159b); ayrıntılı bilgi için yukarıya bakınız.

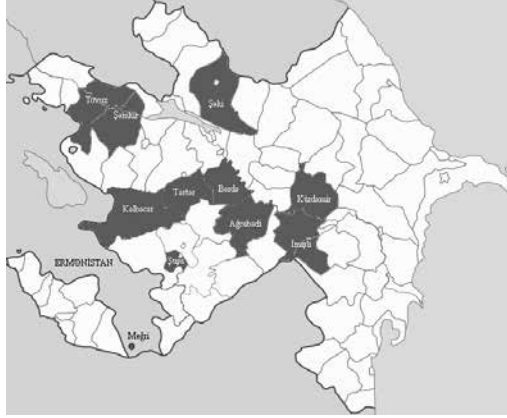
kəsəlgə (Kəlbəcər) 'geçit (yeri)': *Canavar kəsəlgəyə gələndə avcı onu vurdu* 'Av geçit yerine geldiğinde avcı onu vurdu' (ADL 1: 278a).

tutalğa 1. (Ağcabədi, Bərdə, Şuşa, Tərtər) 'esas, delil, belge' 2. (Meğri) 'nişanlı' (ADL 2: 581-582); ayrıntılı bilgi için yukarıya bakınız.

yatalqa 'uğrak yeri, yatak; geçici olarak kalınan, yaşanan yer' (ADİL 4: 555b);

yatalğa 1. (Bərdə, Şuşa, Tovuz) 'hayvanların gecelediği yer' 2. (Tovuz) 'karahumma, tifo hastalığı' (ADL 2: 625b); ayrıntılı bilgi için yukarıya bakınız..

yönəlgə (İmişli) 'birinin sık sık uğradığı yer' (ADL 2: 636b); yukarıya da bakınız.

Azerbaycandaki -Alga türemelerinin bulunduğu yerler

Bütün bu verilerden hareketle -Alga ekinin Oğuz Türkçesi dillerindeki dağılımına bakıldığında şunu söylemek mümkündür:

A) Anadolu'daki dağılım, ekin, özel bir grubun veya grupların bir dil/ağız simgesi olmasını önermektedir. Bu bakış açısından Yörük ve ayrıca Türkmen gibi göçebe gruplarını düşünmeliyiz. Zirâ dağılım bölgesinin ağırlık noktası, kuşkusuz, Orta Toroslar'da, yani İçel-Adana-Kahramanmaraş mihverdi üzerinde ve buna kuzeyde bitişik olan Niğde, Kayseri ve Sivas illerine bağlı bölgelerde bulunmaktadır (aşağıya bkz.: Dize lge 1). Adı geçen grupların büyük bir payı işbu mıntakada yaşamaktadır (bkz. EGRT 1989). Bunlardan aşiretlere yönelik bilgi Gülseren Tor'un çalışmasında (2004) ve çok seyrek olarak TTAS'de verilmiştir. Kimi grupların 13. yüzyılın ortalarında Moğol istilacıları ile beraber ya da bunların peşinden Anadolu'ya vardığı bilinmektedir.

B) Anadolu haritamızda en çok göze çarpan nokta ise, diğer yerlerden çok ayrı kalan Kars ilindeki küçük "-Alga adası"dır. Bunun nüfusuna baktığımız

zaman Selim’de hem Türkmen Alevilerinin hem de Karapapah (Terekeme) ve özellikle Bayburt köyünde Abdalların yaşadığı anlaşılmaktadır (EGRT 1989: 280, 300, 234). Dil coğrafyası bakımından orasını aslında Azerbaycanca dil alanının bir parçası olarak saymak mümkündür. Selim’lerde kaydedilmiş dört *-AlgA* türevlerinden ikisi Azerbaycancada da geçmektedir. Fakat anlamlarına göre onları Azerbaycandaki biçimdeşlerinin denkleri olarak değil, ancak kısmen yakınları olarak kabul etmek mümkündür; krş.:

Tü. *d/tüşelge* ‘pay, miras’ :: Az. *düşəlgə* ‘hediye’

Tü. *tutalga* ‘sözde neden, bahane’ :: Az. *tutalğa* ‘esas, delil, belge’

Eminim, şimdi herkes düşünüyor: Baksanızsa, bu gruba ait en çok üzerinde durulmuş olan ve herkesçe bilinen sözcüğü Uwe Bey bilmez, gözden kaçırmıştır. Bu noktada yanılıyorsunuz. Çünkü bunu mahsus en sona sakladım.

-AlgA’lıların Türk dilleri dünyasında belki en meşhur temsilcisi, göğsünde aslında Türk kalbi çarpan bir Moğoldur. Adı *qonalğa* ve hikayesi şöyledir: Örneğin *konak* türevinde çağdaş Türk dilleri cemiyetinde görev yapan Ana Türkçe **qona-* ‘geceyi bir yerde geçirmek, geceleme’ fiili, Moğolcada ödünçleme (*qonu-*; Lessing 1960: 964a) olarak bulunmaktadır (genel olarak bkz.: Schönig 2000: 154-155 ve Doerfer 1: no. 292; 4: s. 393). Bundan *-lgA* eki vasıtasıyla *qonalga* ‘durup geceyi geçirmek için bir yer, yatılacak yer’ sözcüğü türemiştir. Moğolların 13. yüzyıldaki güçlenip açılmasıyla el ele bu terim de en nihayet Türklerin ve diğer bazı komşu halklarının dillerine yayılmıştır:

ÇAĞATAYCA *qonalğa* (Mahbûb’ül-Kulûb; Gül ü Nevrûz) ‘konukluk masrafı’ (Ersin Teres)³⁶ ve *qonalğa* ~ *qonalğu* ‘geceleyecek yer’ (Radloff 2: 538-539).³⁷ Örnek olarak Zuhâl Ölmez ile birlikte (1993: 150)³⁸ Alî Şîr Nevâî’in *Mahbûb’ül-Kulûb* adlı eserinden sözcüğün geçtiği bir mesnevî okuyalım (*Paris Bibliotheque National*, Supplément tur 747³⁹ numarada kayıtlı yazmaya göre; varak 30b):

(8) *Bular bâ’işi barça nefsanîyyet / Ki anda emes dâhil insânîyyet*

(9) *Qonalğa alıp kayda qonsa direm / At arpası ve hem kuşığa tu ‘me hem*

ÖZBEKÇE *qo’nalğ’a* ~ *qo’nolğ’a* ‘geceleyecek yer, yatacak yer, tünek’ (ÜTİL 2: 407b, 409b).

KIRGIZCA *qonolgo* ‘geceleyecek yer, tünek’ (*KrgR* 1965: 401-402); üstelik

36 = *Çağataycanın Sözcükleri*. Ersin Teres (İstanbul Üniversitesi) tarafından hazırlanan, Çağataycanın önemli (50 kütür) eserinin sözcüklerini yansıtan bu lugat daha yayımlanmıştır. Dolayısıyla Ersin Bey’e mazeretimin şimdiden elime verdiği için bu vesileyle şükranlarımı sunarım.

37 *Qonalğa*’nın yanı sıra Çağataycada *-lgA* ekini taşıyan Moğolcadan ödünç bir sözcük daha Osman Fikri Sertkaya tarafından *Bahıyâr-nâme*’de tespit edildi: *ögülge* ‘hediye’ ← Moğolca *ög-* ‘vermek’ (Sertkaya 1992: 274-275; Lessing 1960: 630).

38 Ayrıca bkz.: a.y. 364.

39 Bkz.: Blochet 2: 51.

krş. (Nookat ağzı) *konogo* ve (Özgön ağzı) *konorgo* (KTDS 2009: 519).

KAZAKÇA *qonalqa* 'gece kalınan, gecelenilen, konaklanan yer' (QTS 1999: 405b; KTTTS 2003: 317a)

UYGURCA *qonalğu* 'yolculukta konaklanan yer' (UTİL 4: 293b)

TÜMEN-TATARCASI *qonalgi* 'geceleyecek yer' (Radloff 2: 538)

BAŞKURTÇA *qunalqa* 'konaklama yeri, yatılacak yer' (Bşkr 1958: 347b).

vs.

Ayrıca Oğuz Türk dillerinde:

TÜRKMENÇE *gonalga* 'dinlenme yeri, konaklama, mola, duraklama': *Arçyn han, hasapsyz uçan guş gonalğasyny ýalyňyandyr* (B. Kerbabayev, *Aýgýtly Ädim.*) 'Arçın Han, hesapsız uçan kuşun yuvasını ?ateşe ver' (TkmTü 1995: 278a; TDS 1962: 179a).

AZERBAIJANCA *qonalğa* (İmişli) 'misafir etme, ağırlama, ziyafet verme' (ADL 1: 340a).

TÜRKÇE *gonalga* (Osmaniye-Adana, Aslanköy-Mersin-İçel) 'göçebelerin çok kondukları, konakladıkları yer'; ayrıca ((Keşevli Aşiretinin Kırtıllı Kabilesi) Dümbelekbaşı, Hüyükalanı-Toroslar, Huzurkent-Tarsus, Gürlevik-Anamur, Burhan-Mersin) 'yörüklerin göçerken kondukları yer, konak, dinlenme yeri', *konalga* (Kozan-Adana) 'oturulan yer, ikametgah', (Zeahmet-Kemalpaşa-İzmir, İğneciler-Mudurnu-Bolu, Düzce-Bolu, Bertiz, Ekinözü-Elbistan, Önsen-Afşin-Maraş, Afşin-Maraş; Afşar, Pazarören-Pınarbaşı, Molu, Erkilet-Kayseri; Yeniköy-Ceyhan-Adana, Kadirli-Adana; Navdalı-Mut-İçel): *İlk konalga bura, konalka* (Aydın; Afşar aşireti-Gaziantep) 'göçebe ve yolcuların yolculuk ya da göç sırasında kondukları sulu, otlu yerler, konaklama yeri, durak'; *gonarga* (Anamur-İçel) 'bir göç sırasında, dinlenen, yemek yenilen ya da yatılan durak yeri', (Çorum) 'kuşların gidip gelip kondukları yer', (İleydağı-Uluborlu-Isparta) 'bitek, verimli yer', *konarğa* (Çorum) 'konaklama yeri, durak' (TTAS; Tor 2004: 193a; Ölmez 2009: 314).⁴⁰

Osmanlıcada hem *konalğa* hem de *konulğa* biçimleri geçmektedir: a) *konalğa* 'konak yeri, yolculuk sırasında yolcuların kondukları yer': (17. yy.; Karacaoğlan 148) *Bugün konalgamız Mersimşil beli / Oğul balı veirir dili yavrumun ve Ne hoş olur bu dağların havası / Yarın konalgası Söğüt ovası* (TarSöz 4: 2230); b) *konulğa* 'misafire gönderilen yemek' (14. yy.; Fütûhü'ş-

40 Halk diline ait bir sözcük olarak *konalka* biçimi *Güncel Türkçe Sözlük*'te de gösterilmektedir ('göçebe ve yolcuların yolculuk veya göç sırasında konakladıkları sulu ve otlu yer, konak yeri'; GTS). Bundan başka *Konalga*'yı yer adı görevinde bulmaktayız: 'Bitlis ili, Sarıkonak bucağına bağlı bir yerleşim birimi', 'Elâzığ ili, Aydınlar bucağına bağlı bir yerleşim birimi', 'Sivas ili, Şarkışla ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi', 'Van ili, Narlı bucağına bağlı bir yerleşim birimi' (BTS).

Şâm Tercümesi 141) *Yukanna kendi çadırına geldi, ardınca konulgası geldi, ulüfesi geldi* (TarSöz 4: 2648).

Hikaye budur! Ama...

Gerhard Doerfer'e göre *qonalğa* sözcüğü en azından Farsçaya Batı Orta Moğolcadan, demek ki 13. ile 17. yüzyıl arasında geçmiştir. Fakat ne Orta Moğolcada ne de Klasik Moğolcada bu terimin bıraktığı herhangi bir iz yoktur. Başka bir ifade ile sözcük sadece modern Moğol dillerinde bulunmaktadır. Bu durumu, Gerhard Doerfer'in gösterdiği kaynak eserler de yansıtmaktadır: Mos 353 = Ordosça *χonolgo* "action de passer la nuit", Cyd 335 = Halhaca "nočevka, nočlég" *χonolgo* ve RKW 185 = Kalmukça *χonlyya* "das übernachten, nachtquartier".⁴¹

Farsçadaki en eski kayıt, 15. asrın hemen başına dair Nizāmuddīn Šāmī'nin *Zafernāma* adındaki eserinde bulunmaktadır (bkz.: Tauer 2: 158₅, 293a). Buna göre 14. yüzyıla ait Osmanlıca *konulğa* biçimi galiba bu terimin bilinmiş en eski kayıdır.

Bir göz ile diğer *-Alga*'lı sözcüklerine bakadururken *konalga* hikayesinin anlatıldığı şekilde gerçekten doğru olup olmadığından artık bu kadar emin değilim. Dolayısıyla seçenek olarak burada başka bir çözüm yolunu çizip tartışma konusu yapmak istiyorum. Buna göre tıpkı biçimdeşlerinde olduğu gibi *konalga* da Moğolcadan ödünçlenmiş bir kelime değil, sadece Moğolca bir ek vasıtasıyla Türkçe bir fiilden türemiş bir yapı teşkil etmektedir. Fiil, tabii ki, Türkçe *kon-* gövdesidir: 1. 'kuş, kelebek, uçak, toz vb. bir yere inmek' 2. 'yolculukta geceyi geçirmek için bir yerde kalmak, konuk olmak' 3. 'kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek' 4. *mec.* 'bir şeyi emeksiz edinmek' (*GTS*). *Kon-* *konalga* çifti hiç bir noktada diğerlerinden farklı değildir; meselâ:

1. Geniş zaman eki ünlüsü *a*'dır (*kon-ar*);
2. *-Ak* türemesi *konak* da kısmen anlamdaş sayılır (*esk.* 'yolculukta geceyi geçirmek için inilen, konaklanılan yer'; *GTS*);
3. *-Alga*'nın yanı sıra *-Arga*'lı biçimler de vardır;
4. *Dutulga*'da olduğu gibi en eski kaydın bağlantı ünlüsü dardır (*-I.lga: konulga*).

Kıscası diğer *-Alga*'lılar hakkındaki tespitlerimiz aynen *konalga* için de geçerlidir.

Fakat *konalga* hakkikaten Türkçe bir sözcük ise, o zaman Moğolca **qonalğa* Türkçeden bir alıntı mı? Bunu da diyemeyiz. Bence bu sözcük Moğol istilas zamanında (13. yüzyıl ve sonrası) Türkçe Moğolca bir ortak üretimi

⁴¹ Mos = Mostaert, *Dictionnaire Ordos*; Cyd = Cydendambaeve, *Russko-burjat-mongol'skij slovar*'; RKW = Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*.

olarak oluşmuştur. İstilada Türk boylarının da önemli bir rol oynadığı ve bu sayede hem Moğolca unsurların Türkçeye hem de Türkçe öğelerin Moğolcaya girdiği bilinmektedir. O zaman Moğolca -lga'nın yeni bir yapım eki olarak Türk dillerinde de seyrekçe kullanılmasının başladığını görmekteyiz. Ama bununla Türkçede türemiş diğer sözcüklerden farklı olarak *qonalga* anlam ve biçim açısından her iki dilde anlaşılmaktadır, işte: Tü. **qon-u/a.lga* veyahut Mo. *qona-lga 'yatılacak yer'. Bu yüzden hem Türkçenin hem de Moğolcanın kanatlarıyla uçabilerek daha çok yere varıp daha çok dile de konmuştur.

Sıra şimdi sizde, sevgili okurlarım, iki hikaye, iki seçenek var. İkisini düşünüp karar verin veya en iyisi konuyu daha da derinlenmesine araştırın. Zaten bu çalışmamın sadece konuya ilk bir yaklaşım olduğunun farkındayım. Yine de bir ön çalışma olarak satırlarımın yol düzelten, yol açan etkiler ve aynı zamanda yeni ufuklar gösteren faydalı itkileri olacağını umarım.

Bu sayfaları nihayet kapayıp yerimizden kalkmadan biraz istatistik ile pratik bir-iki -lga'lılık dersi daha...

Dizelge 1. Yerlere göre -lga'lılar:

Yer adı

-lga'lı

(19)

Adana *Ceyhan*–Aydınlıçadır

batalka

Adana *Ceyhan*–Yeniköy

konalga

Adana *Kadirli*

çökelge

Adana *Kadirli*

düşelge

Adana *Kadirli*

göçelge

Adana *Kadirli*

kanalga

Adana *Kadirli*

konalga

Adana *Karaisalı*–Rumkuş

sürelge

Adana *Kozan*

düşelge

Adana *Kozan*

konalga

Adana *Osmaniye*–Endel, Çardak

dönelge

Adana *Osmaniye*

gonalga

Adana *Osmaniye*

düşelge

Adana *Saimbeyli*–Höketçe

ekelge

Adana *Çakalkuyusu*

basalga

Adana *Çakallı*

bitelge

Adana *Karatepli*

sürelge

Adana

bitelge

Adana

gezelge

(17)

Niğde *Bor*–Bahçeli

bitelge

Niğde *Bor*–Bahçeli

dönerge

Niğde <i>Bor–Bahçeli</i>	<i>dutalga</i>
Niğde <i>Bor–Bahçeli</i>	<i>tutalga</i>
Niğde <i>Bor</i>	<i>dutalga</i>
Niğde <i>Bor</i>	<i>ekelge</i>
Niğde <i>Bor</i>	<i>ekelge</i>
Niğde	<i>batalga</i>
Niğde	<i>bitelge</i>
Niğde	<i>çekelge</i>
Niğde	<i>çekerge</i>
Niğde	<i>dönerge</i>
Niğde	<i>düşerge</i>
Niğde	<i>ekelge</i>
Niğde	<i>ekerge</i>
Niğde	<i>sürelge</i>
Niğde	<i>tutarga</i>
	(10)
İçel <i>Anamur</i>	<i>gonarga</i>
İçel <i>Mersin–Aslanköy</i>	<i>gonalga</i>
İçel <i>Mersin</i>	<i>çökelge</i>
İçel <i>Mut–Navdalı</i>	<i>konalga</i>
İçel <i>Mut–Yapıntı</i>	<i>dönelge</i>
İçel <i>Tarsus–Hacıhamzalı, Gülek</i>	<i>bitelge</i>
İçel <i>Tarsus–Karakuzu</i>	<i>sürelge</i>
İçel <i>Civanyaylağı</i>	<i>ekelge</i>
İçel	<i>çimelge</i>
İçel	<i>ekerge</i>
	(10)
Maraş <i>Afşin</i> ve köyleri	<i>basalga</i>
Maraş <i>Afşin–Bertiz, Önsen</i>	<i>konalga</i>
Maraş <i>Afşin</i>	<i>konalga</i>
Maraş <i>Elbistan–Ekinözü</i>	<i>konalga</i>
Maraş <i>Göksun</i> ve köyleri	<i>batalga</i>
Maraş <i>Hartlap</i>	<i>dutalka</i>
Maraş (Merkez)	<i>düşelge</i>
Maraş	<i>bitelge</i>
Maraş	<i>biterge</i>
Maraş	<i>kanalga</i>
	(8)
Ankara <i>Balâ</i>	<i>çökelge</i>
Ankara <i>Balâ–Cimşit</i>	<i>batalga</i>

Ankara Polatlı–Şabanözü	<i>batalga</i>
Ankara Şereflikoçhisar–Solakuşağı	<i>batalga</i>
Ankara Şereflikoçhisar–Solakuşağı	<i>ekelge</i>
Ankara Şereflikoçhisar	<i>batalga</i>
Ankara Küçükyozgat	<i>batalga</i>
Ankara	<i>batalka</i>
(8)	
Kayseri Bünyan	<i>biterge</i>
Kayseri Bünyan	<i>düşerge</i>
Kayseri Bünyan	<i>dutarga</i>
Kayseri Develi–Soysallı	<i>bitelge</i>
Kayseri Pınarbaşı köyleri	<i>düşelge</i>
Kayseri Pınarbaşı–Afşar, Pazarören	<i>konalg</i>
Kayseri Molu, Erkilet	<i>konalg</i>
Kayseri Turan	<i>dutalg</i>
(6)	
Gaziantep Afşar aşireti	<i>konalk</i>
Gaziantep Kilis	<i>biterge</i>
Gaziantep Kilis	<i>düşerge</i>
Gaziantep Lohan	<i>bitelge</i>
Gaziantep Nizip	<i>tutarga</i>
Gaziantep	<i>dutarga</i>
(6)	
Kars Sarıkamış–İrişli	<i>tutalg</i>
Kars Selim–Bayburt	<i>biçelge</i>
Kars Selim–Bayburt	<i>düşelge</i>
Kars Selim–Bayburt	<i>ekelge</i>
Kars Selim–Bayburt	<i>tüşelge</i>
Kars Selim	<i>ekelge</i>
(6)	
Sivas Gemerek	<i>tutarga</i>
Sivas Gürün	<i>düşelge</i>
Sivas Gürün	<i>tutalg</i>
Sivas Koyulhisar–Hacıilyas	<i>tutalg</i>
Sivas Şarkışla–Sızır	<i>batalka</i>
Sivas	<i>dönerge</i>
(5)	
Çorum Mecitözü–Farzant	<i>çökelge</i>
Çorum Sungurlu–Gökçam	<i>çökelge</i>
Çorum	<i>dönerge</i>

Çorum		<i>gonarga</i>
Çorum		<i>konarğa</i>
	(3)	
Amasya Sarayözü, Heniske		<i>yatalga</i>
Amasya		<i>dutalka</i>
Amasya		<i>tutalga</i>
	(3)	
Hatay <i>Antakya</i>		<i>bitelge</i>
Hatay <i>Antakya</i>		<i>tutalga</i>
Hatay <i>Yayladağı–Hisarcık</i>		<i>düşelge</i>
	(3)	
Malatya <i>Darende–Aşudu</i>		<i>düşerge</i>
Malatya		<i>batalga</i>
Malatya		<i>batarga</i>
	(3)	
Tokat <i>Niksar</i>		<i>düşelge</i>
Tokat <i>Zile</i>		<i>dutalga</i>
Tokat <i>Zile</i>		<i>yatalga</i>
	(2şer)	
Bolu <i>Düzce</i>		<i>konalga</i>
Bolu <i>Mudurnu–İğneciler</i>		<i>konalga</i>
Erzincan <i>Refahiye çevresi</i>		<i>düşerge</i>
Erzincan <i>Refahiye çevresi</i>		<i>dutulga</i>
Eskişehir <i>Günyüzü, Sivrihisar</i>		<i>çökelge</i>
Eskişehir <i>Sivrihisar–Geceli</i>		<i>yatalga</i>
Kırşehir <i>Mucur</i>		<i>bitelge</i>
Kırşehir <i>Temürlü</i>		<i>batalga</i>
Konya <i>Akşehir</i>		<i>dönerge</i>
Konya <i>Karaman</i>		<i>ekelge</i>
Nevşehir <i>Avanos–Sarılar</i>		<i>ekelge</i>
Nevşehir <i>Avanos–Sarılar</i>		<i>batalga</i>
Samsun		<i>dutarga</i>
Samsun		<i>tutarga</i>
Urfa		<i>tutalga</i>
Urfa		<i>tutarga</i>
	(1er)	
Antalya <i>Akseki</i>		<i>yönelge</i>
Aydın		<i>konalka</i>
Bursa		<i>tutarga</i>
Çankırı <i>Büğdüz</i>		<i>dönelge</i>

Diyarbakır *Silvan*
Isparta *Uluborlu–İleydağı*
İstanbul *Sarıyer*
İzmir *Kemalpaşa–Zeahmet*
Yozgat ve çevresi

düşerge
gonarga
bitelge
konalga
dutalga

Çizelge 1. Oğuz Türk dillerindeki -(A)lgA türevleri bir bakışta:

	Türkçe	Azerbaycanca	Türkmence
ada-			x
as-			x
bas-	x		
bat-	x		
biç-	x		
bit-	x		
buk-			x
çek-	x		
çık-			x
çim-	x		
çök-	x		
dön-	x	x	
dur-	(x)	x	x
düş-	x	x	x
ek-	x		
garban-			x
geç-			x
gez-	x		
gür-			x
göç-	x		
in-			x
kan-	x		
gaç-			x
kes-		x	
kon-	x	x	x
oka-			x
oñ-			x
ön-			x
öt-			x
sıp-			x
sov-			x
süm-			x
sür-	x		
tut-	x	x	x
yapış-			x
yaf-	x	x	x
yön-	x	x	
yöre-			x
38	18	8	23

Kaynaklar

- ADİL* (2006) = *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*, 1-4, Bakı.
- ADL* (1999-2003) = *Azərbaycan dialektoloji lüğəti*, 1-2, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1987), “Öğrencemiz Türkçe”, *Türk Dili Dergisi*, 1(2): <<http://www.turkdilidergisi.com/>>.
- AzBR* (2006) = *Azərbaycanca-rusca lüğət*, 1-4, Bakı.
- Bloch, Edgar (1932), *Catalogue des manuscrits turcs*, 1-2, Paris.
- BSTS* = *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu), <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat>.
- Bşkr* (1958) = *Başkırsko-russkij slovar' (Başqortsa-russa hüdlək)*, Moskva.
- BTS* = *Büyük Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu), <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts>.
- Clark, Larry V. (1998), *Turkmen reference grammar*, Wiesbaden.
- Clauson, Sir Gerald (1972), *An Etymological dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1-4, Wiesbaden.
- Dondukov, Ulzi-Žargal Šoybonovič (1964), *Affiksial'noe slovoobrazovanie častej reči v burjatskom jazyke*, Ulan-Udė.
- Dondukov, Ulzi-Žargal Šoybonovič (1993), *Slovoobrazovanie mongol'skix jazykov*, Ulan-Udė.
- EGRT* (1989) = *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, compiled and edited by Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon*, 1-2, Wiesbaden.
- GBJa* (1962) = *Grammatika burjatskogo jazyka, Fonetika i morfologija*, otvetstvennyj redaktor G. D. Sanžeev, Moskva.
- GTkmJa* (1970) = *Grammatika turkmenskogo jazyka, Fonetika i morfologija*; (red.:) N. A. Baskakov, M. Ja. Xamzaev, B. Čaryjarov, Aşxabat.
- GTS* = *Güncel Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu), <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts>.
- Isxakov, Fazyl Garifovič & Aleksandr Adol'fovič Pal'mbax (1961), *Grammatika tuvinskogo jazyka, Fonetika i morfologija*, Moskva.
- Janhunen, Juha (2003), “Proto-Mongolic (Chapter One)”, (editör: Juha Janhunen) *The Mongolic Languages*, London & New York: 1-29.
- Katanov, Nikolaj Fedorovič (1903), *Opyt izslėdovanija urjanxajskago jazyka s ukazaniem glavnėjšix rodstvennyx otnošenij ego k drugim jazykam tjurkskago kornja*, Kazan'.
- Kirchner, Mark (2001), (tanıtma) “*Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Von Claus Schönig. (Turcologica. 47) Wiesbaden: Harrassowitz 2000. VI + 210 S.”, *Mediterranean Language Review*, 13: 200-203.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara.
- KrgR* (1965) = *Kirgizsko-russkij slovar' (Qırğızça-orusça sözdük)*, sostavil K. K. Yudaxin, Moskva.

- KTDS (2009) = Žëëmbay Mukambaev, *Kırgız tilinin dialektologiyalık sözdüğü*, Bişkek.
- KTTTS (2003) = *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, hazırlayan: Kenan Koç vd., Ankara.
- Lessing, Ferdinand D. (1960), *Mongolian-English Dictionary*, compiled by Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin and Ferdinand D. Lessing (General Editor), Berkeley, Los Angeles.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, <<http://www.nisanyansozluk.com/>>.
- Ölmez, Mehmet (2007), *Tuwinischer Wortschatz, mit alttürkischen und mongolischen Parallelen (Tuvacanın Sözvarlığı, Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle)*, Wiesbaden.
- Ölmez, Mehmet (2009), (tanıtma) “Pekşen Tamdoğan, Çetin Yiğenoğlu, Kozanca. Kozan Ağızı Üzerine Bir İnceleme, YEKSAV yayınları, Kozan, 205 s. [tarihsiz]”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 2009: 313-314.
- Ölmez, Zuhâl Kargı (1993), *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara. (yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi)
- Özturan, Hacı Ali (2009), *Maraş Merkez Ağızı (Kelimeler, Deyimler, Atasözleri, Düâlar; Beddüâlar, Tekerlemeler, Ninniler)*, Kahramanmaraş.
- Poppe, Nicholas (1974), *Grammar of Written Mongolian*, 3. printing, Wiesbaden.
- QTS (1999) = *Qazaq tiliniñ sözdigi*, Almatı.
- Radloff, Wilhelm (1960), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opyt' slovarja tjurkskix narečij)* 1-4, 's Gravenhage. (reprint of the edition St. Petersburg 1893-1911)
- Ramstedt, Gustav John (1976), *Kalmückisches Wörterbuch*, zweite, unveränderte Auflage, Helsinki.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki.
- Rassadin, Valentin Ivanovič (1980), *Mongolo-burjatskie zaimstvovanija v sibirskix tjurkskix jazykax*, Moskva.
- Röhrborn, Klaus (2003), *Interlinguale Angleichung der Lexik, Aspekte der Europäisierung des türkeitürkischen Wortschatzes*, Göttingen.
- Schönig, Claus (2000), *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, Wiesbaden.
- Schönig, Claus (2003), “Turko-Mongolic Relations (Chapter Twenty)”, (editör: Juha Janhunen) *The Mongolic Languages*, London & New York: 403-419.
- Sertkaya, Osman Fikri (1992), “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1987: 265-280.
- TarSöz (1963-77) = *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplarından Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, 1-8, Ankara.
- Taş, İbrahim (2010), *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelihâ*, Ankara.
- Tauer Felix (1937-1956), *Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnâme = Tārīḥ-i futūḥāt-i amīr Tīmūr Kūrkan ma'rūf ba Zafarnâme par Nizāmuddīn Šāmī, avec des additions empruntées au Zubdatu-t-tawārīḥ-i bāysunğurī de Ḥāfiẓ-i Abrū, édition critique*, 1-2, Praha.
- TBĶ (h. 1250/1834) = *Terceme-i Burhân-ı kâti'* (Mütercim: 'Aynṯābī Aḥmed 'Āşım, Eser Sahibi: İbn Ḳalaf Tabrīzī), Dār uṯ-Ṭıbā'a-ı Mişriye.

- TDS* (1962), *Türkmen dilinin sözlüğü* ‹*Slovar' turkmenskogo jazyka*›, Aşabat.
- Tietze, Andreas (2002, 2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı* ‹*Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*›, 1, Istanbul & Wien, 2, Wien.
- TkmR* (1968), *Turkmensko-russkij slovar'* ‹*Türkmençe-rusça sözlük*›, pod obščej redakciej N. A. Baskakova, B. A. Karryeva, M. Ja. Xamzaeva, Moskva.
- TkmTü* (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Hazırlayanlar: Tekin, Talat & Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker, Ankara.
- Tor, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul.
- TTAS* = *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu), <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas>.
- TuvR* (1968) = *Tuvinsko-russkij slovar'* ‹*Tıva-orus slovar'*›, pod redakciej È. R. Teniševa, Moskva.
- UTİL* (1990-1998) = *Uygur tilinin izahliq luğiti*, 1-6, Beyjîñ.
- ŪTİL* (1981) = *Ūzbek tilining izohli luyati* ‹*Tolkovyj slovar' uzbekskogo jazyka*›, 1-2, Moskva.